Ալեքսանդր Շիրվանզադե

Արամբին

XIV

Անցել էր մոտ ամիս ու կես: Հունիսի սկիզբն էր, տարվա այն ժամանակն, երբ Թիֆլիսի բնակիչները ցրվում են ամառանոցները, քաղաքը դատարկվում է, փողոցները զրկվում են կենդանությունից, շոգն անտանելի է դառնում:

Վարվառեի հիվանդությունն օրից-օր զարգանում էր: Բժիշկը շարունակ այցելում էր և տակավին սփոփում էր Մինաս Կիրիլլիչին: Բայց ծերունին նրա ձայնին, դեմքի արտահայտությանն և հիվանդին վերաբերվելու եղանակին ավելի էր հավատում, քան թե

խոսքերին, որոնց մեջ չէր զգացվում անկեղծ համոզմունք հիվանդի առողջանալու մասին:

Օրըստօրե հիվանդի գլխատակն ավելի ու ավելի բարձրացնում էին . արյունն այնքան պակասել էր, որ նրա շնչառությունը հետզհետե նվազում էր: Վերջին ժամանակ բժիշկը միանգամայն նրան արգելել էր երկար խոսել, իսկ հորը խստիվ պատվիրել էր երբեք տխուր դեմքով չերևալ նրա առջև և երբեք որևէ բանով չհուզել նրան:

Այնինչ, Վարվառեն ո՛չ բժշկի խորհուրդների վրա էր ուշադրություն դարձնում և ո՛չ յուր հոր խնդիրն էր լսում: Նա անդադար խոսում էր, լսում էր, ծիծաղում էր, ուտում և խմում էր այն, ինչ որ արգելված էր, և եթե չէին տալիս, երեխայի պես լալիս էր: Նա դարձել էր ավելի հուզվող, դյուրագրգիռ, զգայուն և մանրակրկիտ:

Այրի Նատալիան, ժամանակ-անժամանակ, այցելում էր հիվանդին և ժամերով նստում նրա մահճակալի մոտ: Վարվառեն, նրան տեսնելիս, ուրախանում էր: Շատ անգամ, յուր ոսկրոտ ձեռը դնելով այրիի փափուկ ափի մեջ, թույլ և փոքր ինչ խռպոտ ու երերուն ձայնով այնքան խոսում էր, որ այրին երբեմն, վախենալով վատ հետևանքից, ստիպված էր լինում ընդհատել նրա խոսքը: Խոսում էր նա անկապ, այլ և այլ բաների վրա, ստեպ-ստեպ փոխելով խոսակցության առարկան: Ամեն օր նա խնդրում էր այրիին, որ սա մխիթարի ծերունուն, թույլ չտա, որ նա շատ տխրի յուր աղջկա հիվանդության մասին:

Ես հույս ունեմ, որ շուտով կառողջանամ, կրկնում էր նա վերջին օրերը:

Քանի հիվանդությունն, ըստ երևույթին, վտանգավոր չէր, բնավ չէր երկնչում մահից: Բայց վերջին օրերն, երբ միայն թույլ շնչառությունն էր մնացել, երբ նրա կանաչ-հողագույն դեմքը մահ և միայն մահ էր արտահայտում, նրա մեջ ծագեց զարմանալի հույս, թե շուտով առողջանալու է: Որքան կյանքը սպառվում էր, նույնքան այն քաղցրանում էր հիվանդի համար և նույնքան առողջանալու հույսը զորանում էր նրանում: Միևնույն ժամանակ, որքան նա մարմնապես տկարանում էր, նույնքան նրա խելքն ու
միտքը պարզվում էին, նույնքան առողջ դատողություն էր անում այս կամ այն խոսակցության ժամանակ: Կարծես, մարմնից պակասող ուժն ավելանում էր հոգու և մտքի կորովին:

Ախ, ի՞նչ լավ օր է, ասում էր նա այրիին, խորը խորշերի մեջ ընկած աչքերի լայնացած բիբերը դարձնելով դեպի փողոցի կողմի լուսամուտը: Գիտեք, Նատալիա Պետրովնա, ես ձեր Թիֆլիսը շատ հավանեցի, շա՛տ, ոչ մի տեղ երկինքն այսպես պարզ և կապույտ չէ: Հենց որ առողջանամ, մի օր միասին գնանք քաղաքից դուրս, հեռու, մի ամառանոց . . .

Աստուծով, ասաուծով, դուք միայն լավացեք, գնալը հեշտ է, սփոփում էր բարեսիրտ այրին, մայրական քնքշությամբ շոյելով նրա նիհար ձեռը, որ գծավորվել էր կապտագույն երակներով:

Ի՞նչ է ասում բժիշկը, շո՞ւտ կազատվեմ անկողնից . . . Գիտեք, երկար պառկելուց մեջքիս վրա խոցեր են գոյացել:

Շուտով վեր կկենաս, որդի, շուտով, պատասխանում էր այրին, հազիվ կարողանալով զսպել յուր բուռն վիշտը:

Ես առողջ եմ, Նատալիա Պետրովնա, միայն այս հազն է մնում . ձանձրացրել է ինձ: Կարծես մեկը ներսից ձեռով կոկորդս քորում է . . . ահա . . . հը՛ հը՛ հը՛ . . .

Նրա այտերն ու ականջները սաստիկ կարմրում էին, ճակատի երակները դուրս էին ցցվում, շրթունքները կապտում էին, աչքերի բիբերն ավելի լայնանում, տալով նրա դեմքին մի սարսափելի արտահայտություն, և նա մի ամբողջ րոպե չէր կարողանում ազատ շնչել:

Մի օր երեկոյան Մինաս Կիրիլլիչը միայնակ, վշտահար նստած էր աղջկա մահճակալի մոտ և մերթ մտիկ էր անում նրա դեմքին, մերթ հանդարտ շոյում էր նրա երեսը, ճակատն ու երկայն մազերը, որ անկանոն և շքեղ ալիքով սփռված էին սպիտակ բարձի վրա: Հիվանդի աչքերը փակ էին . սակայն նա քնած չէր, այլ գտնվում էր մի տեսակ անդորրության մեջ անդորրությունն, որ առաջանում էր սաստիկ տաքությունից:

Օրը բավական մթնել էր, լուսամուտները բաց էին և իրիկնային թեթև զեփյուռը զովացնում էր տապացուցիչ օդը:

Աղախինը զգույշ քայլերով ներս մտավ, Վարվառեի սեղանի վրայի լամպարը վառեց և դուրս գնաց: Լույսն ընկավ հիվանդի փակ կոպերի վրա . նա բաց արավ աչքերն ու նայեց դեպի հոր կողմը:

Ի՞նչ ես ուզում, Վարիա, հարցրեց վերջինը, աթոռն առաջ քաշելով և ավելի մոտենալով մահճակալին:

Ո՛չինչ, մտածում էի:

Ինչի՛ վրա էիր մտածում, Վարիա . . .

Մտածում էի . . . մորս մասին, Ես ուզում եմ նրա պատկերը տեսնել, կարելի՞ է, պապա:

Մինաս Կիրիլլիչը, լուռ, գլուխը թեքեց կրծքին և տեղից չշարժվեց: Հիվանդի տաքությունը սաստիկ էր . նա, առանց այն ևս, հուզված էր, իսկ ծերունին գիտեր, որ մոր պատկերն ավելի կհուզի նրան:

Չի՛ կարելի, չե՞ք տալիս, որ նայեմ: Լավ, մի տվեք, ես արժանի չեմ նրա երեսին ուղիղ աչքերով նայելու: Հասկանում եմ . . .

Հանգստացի՛ր, Վարիա, հետո կտեսնես . . . Գիտես, որ բժիշկն արգելել է քեզ երկար խոսելու . . .

Արգելե՞լ է, ինչո՞ւ, մի՞թե իմ մոր պատկերն էլ չեմ կարող տեսնել . . . Ոչ . բժիշկը սուտ է ասում, ես թույլ չեմ, ես կարող եմ երկար ու երկար խոսել . . .

Հազը դարձյալ ընդհատեց նրա խոսքը, դարձյալ նրա երեսի գույնը փոխվեց: Նա դողդոջուն ձեռով նշան արավ: Հայրը մոտեցրեց նրա բերանին թաշկինակը, որ ընկած էր վերմակի վրա, և հետ դարձրեց պարզ-աղյուսագույն թաց բիծերով շաղախված:

Անտանեչի կսկիծը, սուր ասեղի պես, խայթեց հոր տանջվող սիրտը: Նա երեսը հետ դարձրեց, որ հիվանդից թաքցնի յուր դեմքի արտահայտությունը:

Իսկ բժիշկը դեռ մխիթարում է ծերունուն: Ոչ, հույս չկա: Մի՞թե, միթե հույս չկա՞ այլևս . մի՞թե նա հավիտյան զրկվելու է յուր վերջին մխիթարությունից: Ինչո՞ւ, ո՞ւմ պատճառով:

Հա՛յր, լսեց ծերունին հիվանդի խռպոտ ձայնը:

Հա՛յր, կրկնեց հիվանդը, երեսը շուռ տալով դեպի պատի կողմ:

Վարիա, Վարինկա, բավական է, ինչքան խոսեցիր, ահա, բժիշկը գալիս է:

Բայց բժիշկը չկար, իսկ հիվանդը շարունակեց .

Գիտեմ, թե ինչու համար եք այդքան վատ աչքով նայում ինձ վրա . . . Բայց միթե դուք չպիտի՞ ներեք ինձ, ասացեք, չպիտի՞ ներեք . . .

Վարիա, այդպես հուզվել չի կարելի . . . Ի՞նչ, դու լա՞ց ես լինում . . . Ի սեր աստծո, հանգստացիր:

Թույլ, ընդմիջվող հեկեկանքին հետևեց չարագուշակ հազը: Հիվանդն աջ ձեռի արագ շարժումով վերմակի ծայրը դեն ձգեց կրծքի վրայից:

Ոչ, դուք ինձ այն ասացեք, չպիտի՞ ներեք ինձ, շարունակեց նա, հեկեկանքը մի կերպ զսպելով:

Հայրը մի ձեռով բռնեց նրա բազուկը, մյուս ձեռով ծածկեց յուր աչքերն և, մի քանի վայրկյան լռելուց հետո, թույլ և դողդոջուն ձայնով ասաց .

Ես արդեն ներել եմ քեզ . . .

Հիվանդն երեսը դարձրեց նրա կողմը: Խորին գոհունակության ժպիտը շրթունքների վրա և ուրախության փայլն աչքերում՝ նա հոր ձեռը մոտեցրեց բերանին և երեք անգամ համբուրեց: Հետո նա, աչքերը հառելով առաստաղին, կարծես, ինքն իրան սկսեց խոսել այսպես .

Շնորհակալ եմ, ես արժանի չէի: Ես նրա համար էի ուզում մորս պատկերը, որ տեսնեմ, նա այժմ էլ այնպես է նայում ինձ վրա, ինչպես առաջ, տխուր, հանդիմանելով ինձ: Դուք բարի եք, նա էլ բարի է եղել: Իսկ ե՞ս . . . Գնա՛նք այստեղից: Ես չեմ ուզում մնալ . . . Հեռացրե՛ք ինձ այստեղից, շուտով, շուտո՛վ հեռացրեք: Դուք կարծում եք, որ ես չե՞մ կարող ճանապարհորդել . . . Բժիշկը սխալվում է: Բժիշկները միշտ սխալվում են . . . Ես այս գիշեր մի երազ տեսա, լավ երազ էր . ես առողջ էի, զվարթ էի, ուրախ էի, մենք ես, դուք, մայրս միասին գտնվում էինք մի կայարանում: Հեռու, շատ հեռու տեղ պիտի գնայինք . . .

Ա՛խ, այս ինչ սարսափելի շոգ է, ծանր է, շարունակեց հիվանդը, վերմակը բոլորովին մի կողմ ձգելով: Ես ճշմարիտն
եմ ասում, որ պետք է գնամ: Ո՞վ կարող է ինձ արգելել . . . Ոչ ոք: Պատկե՞րը, պատկե՞րն եք ասում: Չէ՛ հարկավոր չէ . . . Ես մորս գերեզմանը տեսել եմ, էլի ուզում եմ տեսնել: Ուզում եմ ընկնել նրա քարի վրա, լաց լինել . . . Ա՛խ, լաց լինել, ես լաց լինել եմ ուզում, թողեք, որ ես լաց լինեմ: Սուտ է . աշխարհիս

երեսին աղջիկ չկա, որ յուր ծնողներին չսիրի: Երանի նրան, որ կենդանի մայր ունի: Ես չունիմ, Նատալիա Պետրովնա, ես չունիմ: Նա ինձ կսիրեր, եթե տեսած լիներ: նա հիմա էլ է սիրում . . . Սիրո՞ւմ է, սիրո՞ւմ է, ասացե՛ք: Նա ո՞վ է . . . Դո՛ւրս, չեմ ուզում: Նա կգա, լավ չէ . Ստեփա՛ն, Ստեփա՛ն, Ստեփա՛ն: Նա ինձ չի թողնում, հայրս է, արգելում է . . . Ախ, այս ի՛նչ շոգ է . . .

Հիվանդն արդեն զառանցանքի մեջ էր խոսում: Շվարված, երկյուղած ծերունին մերթ տեղից բարձրանում էր, ուղղում էր վերմակը, մերթ նստում էր, բռնում զառանցող դստեր ձեռը, նայում երեսին և արտասուքն աչքերին անդադար կրկնում .

Վարիա, հանգստացի՛ր, Վարիա, հանգստացի՛ր . . .

Հիվանդը չէր հանգստանում: Խելագարի պես արագ-արագ շուռ էր գալիս այս և այն կողմի վրա, արտասանելով ինչ-որ անորոշ և անկապ դարձվածքներ:

Ներս մտավ բժիշկը, շտապով ձեռնոցը հանեց, մոտեցավ և հիվանդի բազուկը բռնեց: Երբեք տաքություն այն աստիճանին չէր հասած մինչև այն օրը:

Խորին ակնածությամբ լի հայացքը բժշկի երեսին հառած, Մինաս Կիրիլլիչը մահճակալի մյուս կողմում կանգնած էր անշարժ, գունաթափ, նիհարած, մեջքից թեքված:

Բժիշկը փորձեց խոսել հիվանդի հետ: Կարմրած, լայնաբիբ աչքերը բաց, անխոս հիվանդը նայում էր նրա երեսին: Նա ճանաչեց բժշկին, ձեռով մի բացասական շարժում արավ, երեսը շուռ տվեց պատի կողմն և վերմակը քաշեց գլխին . . .

Այսօր շա՞տ է հուզվել, հարցրեց բժիշկը շշնջյունով:

Ծերունին գլխով դրական նշան արավ:

Բժիշկն անցավ սենյակի մյուս անկյունն և, ձեռները գրպանը դնելով ասաց .

Երբ բժշկի պատվերները չեն կատարվում, ինչպես հարկը պահանջում է, բժշկի պատասխանատվությունը պակասում է: Ես անպարտ եմ:

Հետո նա մի հանգստացուցիչ դեղ գրեց տաքության դեմ և ծառային կանչելով, անձամբ պատվիրեց, որ շուտով դեղը բերի այն հայտնի դեղատնից, որ առաջ ինքը նշանակել էր:

Ծերունին կանչեց նրան մի կողմ:

Պարոն բժիշկ, այնտեղ աստված, այստեղ դուք, ասաց նա, նախ ձեռը բարձրացնելով դեպի վեր և ապա ցույց տալով սենյակի հատակը, ասացե՛ք, հույս կա՞, թե՞ ոչ:

Այս վճռական հարցը բժիշկ Միրզախանյանցին նեղը գցեց, շփոթեցրեց: Նա աջ ձեռով բռնեց երկճյուղ միրուքի ծայրն և, ձախ ձեռը կողքին հենելով, քանի մի վայրկյան լուռ նայեց սենյակի հատակին:

Դա մի կասկածավոր և խորհրդավոր լռություն էր: Ծերունին իսկույն նախազգաց, թե բժիշկն եթե խոսեր, ինչ պիտի ասեր:

Բժիշկ, խնդրում եմ, առանց ուշացնելու, հրավիրեցե՛ք մի քանի այլ բժիշկներ խորհրդակցելու համար:

Ախ, դուք կոնսիլիո՞ւմ եք ուզում . լավ, եթե կամենում եք, հրավիրեցե՛ք, պատասխանեց բժիշկ Միրզախանյանցն և, գլուխը ծռելով դեպի աջ ուսն, ավելացրեց, իմ կողմից ոչինչ արգելք չկա:

Անվանեցե՛ք, խնդրեմ, այն բժիշկներին, որոնց կարելի է հրավիրել:

Միրզախանյանցը հիշեց յուր արհեստակիցներից երեքի անուններն և, անմիջապես գրելով նրանց հասցեները, տվեց Մինաս Կիրիլլիչին:

Իսկ Միսկարյանցին չհրավիրե՞մ, ասաց ծերունին, տեսնելով, որ ցուցակի մեջ չկա այն բժշկի անունը, որի մասին նա շատ գովասանք էր լսել:

Նա կոպիտ է:

Բայց հասկացող է, ասում են:

Նրա հասկացողության չափը մեզ բժիշկներիս է հայտնի: Ամբոխը կույր է . . .

Այսուամենայնիվ, Մինաս Կիրիլլիչը պնդեց, որ անպատճառ Միսկարյանցը հրավիրվի, գեթ այն հիման վրա, որ սկզբում նա է դարմանել Վարվառեին:

Ձեր կամքն է, պարոն Քիրիշչիև, հրավիրեցեք, ում կամենում եք, պատասխանեց բժիշկ Միրզախանյանցն և շտապով, բարկացած, դուրս եկավ ու գնաց հիվանդի մոտ:

Հետևյալ օրն առավոտյան տասը ժամին, հիվանդին հերթով քննելուց հետո, կայացավ հինգ բժիշկների համախորհուրդը: Ներկա էր և բժիշկ Միսկարյանցը, հակառակ Միրզախանյանցի ցանկության:

Այդ ժամանակ Մինաս Կիրիլլիչը նստած էր Վարվառեի մահճակալի մոտ: Լուսադեմին հիվանդը մի քանի ժամ ննջել էր . տաքությունն այժմ թեթև էր և հիվանդի ուշքն էլ վրան: Նա, հոր օգնությամբ, կաթն էր խմում:

Համախորհուրդը բավական երկար տևեց: Ծերունին անհամբեր սպասում էր գիտության վերջին դատավճռին: Նա, որի հույսը դստեր առողջանալու վերաբերմամբ բոլորովին սպառվել էր, բժիշկներին տեսնելով, կրկին լեցվեց խաբուսիկ հույսերով: Այո, զուր չեն վիճաբանում գիտնականներն այդքան երկար միջոց, եթե հիվանդի դրությունն անհուսալի լիներ, նրանք ապարդյուն ժամանակ չէին կորցնիլ . . . Անպատճառ, անպատճառ նրանք կփրկեն Վարվառեի կյանքը:

Եվ նա ստեպ-ստեպ ականջ էր դնում դեպի առանձնասենյակ, ուսկից թույլ կերպով լսվում էին վիճաբանողների ձայները:

Վերջապես, համախորհուրդն ավարտվեց: Ամենից առաջ դուրս եկավ Միսկարյանցը: Նրա հետևից դուրս եկան նաև մյուսները, ապա, Միրզախանյանցը, հուզված, այլայլված դեմքով, ականջների ծայրերը կարմրած:

Ծերունին ընդառաջ վազեց և, սեղանատանը հանդիպելով բժիշկներին, ձեռները առաջ պարզած, դողդոջուն ձայնով հարցրեց, արդյոք, փրկության միջոց մնում է:

Բոլորը տատանվելով նայեցին միմյանց երեսին, բացի Միսկարյանցից, որ այսպիսի դեպքերում ճշմարտությունը թաքցնելու խոհեմությունից զուրկ էր:

Բժշկականությունը տկար է աստուծո կամքի առաջ, ասաց
նա դրական եղանակով, դեղերն այսուհետև ավելորդ են, մնում է միայն, որ հիվանդին հանգիստ թողնեք:

Արտասանեց այս սարսափելի խոսքերն անգութ բժիշկը և իսկույն դուրս գնաց սենյակից, գլուխը թեթև շարժելով դեպի ծերունու կողմը, իսկ յուր արհեստակիցների վրա ձգելով արհամարհական հայացք:

Մինչ նա արագ-արագ հեռանում էր, ծերունին սենյակի մեջտեղում անշարժ, ապուշ դարձած, ողորմելի, այո, ողորմելի հայացքով նայում էր յուր շրջապատողներին: Անխի՛ղճ մարդիկ, ոչ ոք, ոչ ոք, չբողոքեց բժիշկ Միսկարյանցի անողոք դատավճռի դեմ: Եվ որքա՜ն ատելի էին և անգութ էին նույն րոպեին բժիշկների անտարբեր դեմքերը թշվառ ծերունու աչքում . . .

Կեսօրվա չորս ժամն է . հիվանդի մահճակալի մոտ . գլխի կողմում է այրի Նատալիան, իսկ ոտքի կողմում աղախինը:

Կես ժամ առաջ Վարվառեն անընդհատ խոսակցում էր այրիի հետ: Այժմ, աչքերը փակ, հանգիստ պառկած էր: Այրին, ծնոտը ձախ ձեռի ափին դրած և արմունկը հենած աթոռի մեջքին, մերթ նայում է հիվանդի, մերթ աղախնի երեսին, մերթ ոչ ոքի ու ո՛չ մի բանի վրա չի նայում, և նրա անորոշ հայացքը թափառում է այս ու այն կողմ:

Դռները բացվում են, ներս է մտնում ծերունին, նայում է այրիի երեսին, նայում է աղախնի երեսին և հուշիկ քայլերով ուզում է մոտենալ հիվանդին:

Արթո՞ւն է, հարցնում է նա շշնջյունով:

Այրին ձեռը դնելով բերանին, զգուշացնում է, որ նա չխոսի: Հիվանդը քնած է:

Ծերունին մանկական խոնարհությամբ հեռանում է մահճակալի մոտից, նստում է սենյակի անկյունում, ձեռները դնում է ծնկների վրա և գլուխը թեքում կրծքին:

Ոլրեմն, մահն անխուսափելի է . այսօր թե վաղը, ուշ թե կանուխ, նա զրկվելու է յուր միակ և վերջին մխիթարությունից: Վարվառեն մեռնելու է:

Մեռնելո՞ւ է, կրկնում է ծերունին, մի զորեղ ցնցում գործելով, և նայում է մահճակալի կողմը:

Այրին ու աղախինը միևնույն դրության մեջ լուռ նստած են, ինչպես երկու անշարժ իստուկաններ: Հիվանդի հորդոր շնչառության ձայնը որոշ հասնում է ծերունու ականջին, և նա լսում է միմիայն այդ շնչառությունը: Նրան թվում է, որ հետզհետե այն թուլանում է, երբեմն բոլորովին անլսելի է դառնում: Այդ վայրկյանին նա, տեղից քիչ բարձրանալով, նայում է աղջկա մեռելագույն դեմքին: Հանկարծ հիվանդն երկարատև հառաչում է, գլուխը շարժում է դեպի այրիի կողմն և զարթնում . . .

Ամենքը սթափվում են իրանց անշարժությունից: Ծերունին մոտենում է, ձեռը մեղմիկ դնում է աղջկա ձեռի վրա և սկսում է խոսել նրա հետ: Հիվանդը մտիկ է տալիս նրա երեսին անթարթ աչքերով: Սարսափելի և գերբնական հայացք: Վարվառեի աչքերն, այն խոշոր, կենսալի, մելամաղձոտ աչքերը, մի տարօրինակ ազդեցություն են ստացել, բիբերն ապակու պես փայլում են, իսկ սպիտակուցն ավելի սպիտակել է և, կարծես, ոսկորի պես կարծրացել:

Ծերունին երկյուղածությամբ նայում է այրիի երեսին: Սա շոշափում է Վարվառեի ոտները, ձեռով խորհրդավոր նշան է անում և շտապով վազում դուրս:

Մի բաժակ կա՞թն, լսում է ծերունին Վարվառեի ձայնը մի ձայն, որ, կարծես, անդունդի խորքից է գալիս:

Ծերունին կաթով լի բաժակը մոտեցնում է աղջկա բերանին: Նա մի քանի կաթիլ խմում է ու բաժակը զզվանքով հեռացնում իրանից, արտասանելով .

Դա ջուր է:

Մահվան առաջին հաղթությունը . նա արդեն սպանել է հիվանդի հինգ զգայարանքներից մեկը ճաշակը:

Վա՜ղիա, գոչում է ծերունին բոլորովին հուսահատված և թեքվում է, որ համբուրի դստեր պարզ-հողագույն ճակատը:

Վարվառեն, լուռ, ձեռները տարածում է աջ ու ձախ: Հայրը և դուստրը համբուրվում են:

Երկար և երկար ժամանակ ծերունին չի բաժանվում աղջկանից, մինչև որ մեկը բռնում է նրա թևից:

Ծերունին հետ է նայում և տեսնում է սևազգեստ, բարձրահասակ, սպիտակ միրուքով անձնավորության, որ ինչ որ շշնջալով
նրա ականջին, աշխատում է հեռացնել նրան մահճակալի մոտից:

Քահանայի հետևից ներս է մտնում այրին, իսկ այրիի հետևից Կատոն:

Խորհրդավոր լռությունը տիրում է: Լսվում է միայն քահանայի միահնչյուն, մռայլ և անտարբեր ձայնը:

Նույն միջոցին աննկատելի ներս է մտնում մեկն, անցնում է և կանգ առնում սենյակի դատարկ անկյունում, Մինաս Կիրիլլիչի հետևում: Օրն անցել է, սենյակում մութն է, այնպես, որ նորեկը կարող է աննկատելի մնալ: Բայց ներկա են Կատոյի սրատես աչքերը: Կատոն, որին Վարվառեի մահվան անկողնի մոտ բերողն ավելի բուռն հետաքրքրությունն է, քան վշտակցությունը, մի փոքր առաջ է գալիս, արդյոք, ներս մտնողը նա՞ է: Այո, նա է:

Քահանան վերջացնում է հաղորդությունը, մասնատուփը դնում է գրպանը և մոտենում է ծերունուն, որ նրան մխիթարի: Բայց մինչ նրա մի խոսք արտասանելը, ծերունին հետ է նայում, և մի վայրկյանում նրա խորին վշտերից բուռ արտահայտություն ստացած դեմքն այլայլվում է: Նրա աչքերը փայլում են կատաղի հրով, բռունցքներն ակամա սեղմվում են, շրթունքներն սկսում են դողալ: Նա անզգայաբար մի քանի քայլ առաջ է դնում և, ատամները կրճտելով արտասանում է .

Անզգա՛մ . . .

Բայց Ռոստամյանն արդեն կանգնած է մահճակալի մոտ: Ավելի խղճալի պատկեր դժվար է երևակայել, քան այդ գունասպառ, նիհար, քրքրված և ճակատի վրա անկանոն կերպով սփռված կեղտոտ մազերով, դեմքի ապուշ արտահայտությամբ, աչքերի անիմաստ փայլով երիտասարդը: Որպես յուր երկարատև կապանքը նոր խորտակած կատաղի գազան, որ ազատության առաջին վայրկյանին չի կարող սթափվել, կանգնած է նա անշարժ, իմաստազուրկ աչքերը հառած Վարվառեի փակ աչքերին: Քահանան սարսափելով հետ է քաշվում, Կատոն երկյուղից մի թույլ ճիչ է արձակում, այրին տեղից բարձրանում է, հիվանդն աչքերը բաց է անում, մտիկ անում: Ծերունին բռնում է այցելուի թևից: Վերջինը մի քանի վայրկյան տատանվում է աջ ու ձախ, երկու անգամ բացականչում

է Վարվառե, Վարվառե և չոքում է մահճակալի առջև:

Կարծես, մոռանալով, որ կանգնած է մահամերձ դստեր մահճակալի մոտ, ծերունին ուժգին բռնում է երիատասարդի օձիքից: Նույն վայրկյանին Վարվառեն յուր կիսամար աչքերը հառում է հոր երեսին: Բոլոր ներկա եղողները շվարած հետևում են լուռ, տարօրինակ տեսարանին, նկատում են աղջկա հայացքը, բայց ոչ ոք չի հասկանում, արդյոք, նա հանդիմանում է հորը, թե խնդրում է ձեռք չտալ ծնկաչոք ողբողին: Միայն ծերունու ձեռները թուլանում են . նա բաց է թողնում Ռոստամյանին:

Մահամերձ դստեր վերջին հայացքը թափանցում է նրա սրտի խորքը, որ այնտեղ մնա առ միշտ, որպես մեղապարտ հոր հավիտենական ընկեր . . .

Պարզ է, որ Վարվառեն ճանաչում է Ռոստամյանին: Եվ քանի մի վայրկյան նրա արյունաքամ, սպիտակ մեղրամոմի գույն ընդունած շրթունքները շարժվում են, անմիտ հայացքը բևեռվում է վերջինի դեմքին: Այնուհետև երեսը կրկին դարձնում է դեպի պատը, աչքերը փակում է, և այս անգամ . . . հավիտյան . . . Այրին յուր ձեռի թաշկինակը սեղմում է նրա աչքերին, ապա նույն թաշկինակով կապում է ծնոտը . . .

Հետևյալ օրը շաբաթ էր: Վարվառեի թաղումը հետաձգեցին կիրակի օրվան: Մինաս Կիրիլլիչն իբրև պանդուխտ, Թիֆլիսում բարեկամներ և ազգականներ չուներ: Նրա դստեր թաղման հանդեսին, բացի ընդամենը չորս հոգուց, ուրիշ ո՞վ պիտի մասնակցեր մի հասարակ օր: Այնինչ, կիրակին տոն օր է . բարեպաշտ մարդիկ թեև շատ քիչ թվով, բայց և այնպես այդ օրն են միայն եկեղեցի գալիս: Եթե չեն լինի այնպիսի մարդասերներ, որ պանդխտի դագաղն ուղեկցեն մինչև Խոջիվանքի գերեզմանատուն, գոնե եկեղեցին շատ էլ դատարկ չի լինիլ պատարագի ժամանակ:

Այսպես էր մտածում այրի Նատալիան, որին ծերունին խնդրել էր կարգադրել այնպես, ինչպես ինքը կամենում է և ինչպես պահանջում են տեղային ավանդությունները:

Առավոտյան տասը ժամին դիակը տարան եկեղեցի: Այդտեղ բավական թվով հանդիսականներ կային, որոնցից շատ քչերն Էին լսել Քիրիշչիև ազգանունը: Կանանց դասի առջև կանգնած Էին այրի Նատալիան և աղջիկը: Պատարագից հետո, երբ սկսեցին հոգեհանգիստը, այրին արտասվեց: Շատ կանայք հետաքրքրվեցին, թե ինչու է նա արտասվում և ով է հանգուցյալը: Կատոն մեջ մտավ և սկսեց պատմել հանգուցյալի մասին, հարկավ, չմոռանալով հիշել և՛ Ռոստամյանի անունը: Պառավները ցավակցություն արտահայտեցին և կամեցան տեսնել հանգուցյալի դժբախտ հորը: Կատոն ցույց տվեց: Ծերունին, ձեռները կրծքին դրած, գլուխը աջ ուսին թեքած, կանգնած էր քահանաների շարքում, աչքերը հառած դագաղի վրա: Նա չէր լալիս և ոչ էլ անգամ հառաչում: Արտասուքը վաղուց չորացել էր նրա աչքերում . . .

Երբ Կատոն հիշում էր հանգուցյալի կյանքի վերջին անցքերը, երիտասարդ կանայք, գլուխները վշտակցությամբ աջ ու ձախ շարժելով, հառաչում էին: Մեկը մինչև անգամ արտասվեց և խնդրեց Կատոյին, որ ցույց տա Ռոստամյանին: Կատոն աչքերով որոնեց երիտասարդին: Ռոստամյանը չէր երևում:

Պատարագը վերջացավ, դագաղը դուրս տարան: Այրիի պատվերով, Բեգիրգանովը հրավիրել էր համքարների երկու խումբ, բերել էր տվել քաղաքի ամենաընտիր դիակառքը, դագաղը լցնել էր տվել վարդերով, խուփը զարդարել

էր տվել թարմ ծաղիկներով: Մի խոսքով, այրին աշխատել էր, որ թաղումը շատ էլ անշուք չլինի:

Կանայք ցրվեցին իրանց տները: Այրին անթիվ անգամ համբուրեց հանգուցյալին, հեկեկաց և, կարծես, չէր ուզում բաժանվել նրանից, որպես թե յուր հարազատ զավակը լիներ: Կատոն նույնպես համբուրեց Վարվառեի դիակը, արտասվեց նա, թե չէ, բայց, նայելով աջ ու ձախ, աչքերը ծածկեց յուր ձեռի գեղեցիկ բատիստյա թաշկինակով . . .

Բարեպաշտ մարդիկ դագաղը մի փոքր տեղ ուղեկցեցին և, շուտով հոգնելով, երեսները խաչակնքեցին ու հետ դարձան:

Օրը պարզ էր, եղանակը բավական զով, գիշերը հորդառատ
անձրև էր եկել, և օդն այնպես մաքուր էր, որպես միայն լինում է աշնանը:

Ծերունին ինքն էր ընտրել Խոջիվանքի գերեզմանատունը և անձամբ նշանակել էր յուր դստեր գերեզմանի տեղը, մի փոքր հեռու մյուս գերեզմաններից, պարսպի մոտ:

Դագաղը դրեցին նորավար գերեզմանի խոնավ հողի վրա, վերջին հոգեհանգիստը կատարվեց: Իսկ ծերունին դարձյալ չէր լալիս . նա նույն դրության մեջ, ինչպես եկեղեցում, կանգնած էր անշարժ, դարձյալ աչքերը հառած հանգուցյալի երեսին: Կարծես նա ոչինչ չէր զգում, ոչինչ չէր նկատում և չգիտեր թե ինչ է կատարվում յուր շուրջը:

Քահանաները լռեցին . նրանցից մեկը, խաչի ծայրը դնելով ծերունու ձեռի վրա, ինչ-որ ասաց և ցույց ավից դագաղը: Հայրը վերջին անգամ պիտի համբուրեր յուր միակ զավակի սառը դիակը: Եվ նա համբուրեց: Հետո դագաղը ցած իջեցրին, քահանաները դարձյալ սկսեցին երգել: Հետո ծերունուն, առաջարկեցին մի բուռն հող վերցնել, քահանան ինչ-որ կարդաց, խաչակնքեց և, ծերունին հողը սփռեց դագաղի մեջ . . . աղջկա երեսին: Այնուհետև նա վերցրեց երկրորդ բուռը, հետո երրորդն, և այդ րոպեին համքարների մեջ մի թեթև իրարանցում ընկավ:

Ես ասո՞ւմ էի, ես ասո՞ւմ էի, որ ավազակները նրան հավլշտակել են, որ ուզում են սպանել: Իսկ նրանք ինձ չէին թողնում, որ գամ և ազատեմ նրան . . .

Այսպես գոչելով, առաջ վազեց մեկն և թուլացած ոչ թե չոքեց, այլ միանգամայն ընկավ դագաղի մոտ: Ամենքն ապշած նայեցին միմյանց: Բեզիրգանովը, ձեռով ցույց տալով յուր ճակատը, աչքունքով մի նշան արավ քահանաներին, հետո մոտեցավ և ուժով նորեկին բաժանեց դագաղից:

Հագուստը մի քանի տեղ պատառոտված, վարտիկի ծնկները փոշոտ, գլուխը բաց, երեսը գունաթափ, մազերը քրքրված, մեջտեղ կանգնած էր . . . Ռոստամյանը, անշարժ հայացքը հառած դեպի գերեզմանի խորքը, ուր հետզհետե նրա աչքերից անհետանում էր Վարվառեի դագաղը . . .

Այլևս ծերունին կարողություն չուներ կատաղելու: Բայց երբ հանկարծակի նայեց Ռոստամյանի երեսին և երբ տեսավ նրա աչքերի անմիտ, սարսափելի և միևնույն ժամանակ, խղճալի փայլը երեսը հետ դարձրեց:

Այո, այդ արդեն խելագարի հայացք էր և ծերունու համար նույնքան ազդու, նույնքան նրա սրտի խորքը թափանցող, որքան դստեր վերջին հայացքը . . .

1887 թ. Թիֆլիս: